

radiátoron a gépkarabélyt és az ablakpárkányon a vérfoltokat láttató fénykép. Ez a személyes felülbírálás belőlem elsősorban az ellenállást váltja ki, bár tagadhatatlanul elgondolkodtat a tények interpretációs és reinterpretációs lehetőségeiről. Ugyanolyan költői, mint amennyire közhelyes, hogy a narrátor az általa elbeszélte túsdráma Stockholm-szindrómás túszává válik, amit a szerzőnek a borítóra elhelyezett elmosódott arcképe is erősíthet.

Az elbeszélésfolyamba ékelt visszaemlékezéseknek ugyanakkor van egy kiemelten fontos hozadéka: a hat napon keresztül túsul ejtett lányok arról is beszámolnak a több évtizedes távlatból, hogy mennyire hiányzott számukra az események feldolgozásának szakszerűen kísért procedúrája. Az utógondozás érzékeny és figyelmes folyamatának elmaradása közvetlenül az események után az áldozathibáztatást hozta magával: „Engem nagyon meglepett, amikor az egyik munkásor elkezdett ordítani: »Rohadt kurvák, nem tudtatok elbánni két ilyen taknyossal!« Ez nagyon rosszul esett, és nagyon megdöbbenett.” (233.) Illetve elmaradtak a traumafeldolgozás szükséges lépései, aminek az egyik oka a kötet címébe helyezett *hírvárlat*: a túszejtés politikai vonatkozásai hallgatás alá vonták az eseményekről való beszéd s így a feldolgozás lehetőségét. Hatala Csenge vállalkozása sajátos kísérlet a Balassagyarmat lokális identitásában jelentős tényező újraértelmezésére, amely egy rendhagyó eseményre fókuszálva tesz kísérletet a rendszerváltás előtti Magyarország bemutatására. A kötet fontossága a bűncselekmény körülményeinek megismerésében és az áldozatok traumafeldolgozásának vonatkozásában tagadhatatlan, ahogy elismerésre méltó az ügyben keletkezett dokumentumok feltárása is. Ugyanakkor a különböző emlékezetstratégiákkal való küzdelem fel nem ismerése zavaróan heterogén diskurzust hoz létre, amely a tényfeltárás mechanizmusait mozgósítva egy narcisztikus elbeszéléssé formálódik. (*Atheneum*)

BÓDI KATALIN

Értelmét vesztett világok

DANYI ZOLTÁN: *A DÖGELTAKARÍTÓ*; SIRBIK ATTILA: *ST. EUPHEMIA*

Egy téma, két teljesen különböző regény arról, ki hogyan dolgozza fel a háborús tragédiákat. Fel lehet-e egyáltalán dolgozni, mennyire és miben sérül az ember, hogy tud megküzdeni a kínzó emlékekkel, el lehet-e felejteni az átélt szörnyűségeket? A kimondás, elmondás által elérhető-e a gyógyulás? Ezeket a témákat járja körbe Sirbik Attila *St. Euphemia* és Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című kötete.

A két regény főszereplője nagyjából egyidős lehet, mégis másképp élték meg a délszláv háborúkat. Ugyanazokra az inséges időkre különbözőképp emlékeznek vissza, eltérő perspektívából tekintenek saját és generációjuk szerepére. Közös csomópontot jelent azonban az üzemanyag- és alkoholcsempészet, a gyermekkor márkái (Bazooka rágógumi, cigarettamárkák), limonádé árulása a határon veszteglő, hazafelé igyekvő német turistáknak stb. A Sirbik-regény 0. fejezetét indító motto akár mindkét történet elején állhatna, hiszen mindketten a kimondhatatlansá-

got, elbeszélhetetlenséget járják körbe. „És megfordulhat minden: az / elhallgatás voltaképp a / kimondás iszonytató / gyomorgörccse, a kimondás / szabadságában rejlik az emberi / bezártság legsötétebb alakzata.”

Mindkét regényben megjelenik az elvágyódás. Míg Sirbik elbeszélője át is költözik Magyarországra tanulni, ahonnan a háború ellenére mégis hamarosan visszavágyik („Vissza fogok menni Szerbiába, nem bírom tovább.” 41.), addig Danyi főhőse megreked az amerikai álom áhításában, legmesszebb Berlinig ér. Az eljutás a német fővárosba is az emlékek előli menekülést jelenti, a zavart gondolatmenetben folyton visszhangzik a háborúra történő emlékezés. Az előbbi regény a tényeket, felismerhető történéseket igyekszik fikcionalizálni olyan szándékos (vagy annak vélt) csúsztatásokkal, mely szerint létező utcanévet ad meg, de térben rosszul helyezi el, vagy hogy Tito halálára emlékezve hol szerdán, hol csütörtökön kell egyperces néma csöndben állni. Ezzel szemben a másik regény kevesebb ilyen konkretizáló elemmel játszik. Danyi regényének időbeli elhelyezését erősíti a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház 2008-ban bemutatott *Turbo Paradiso* című darabjának megemlézése, ami nagyon erős reflexiót szül. Hiszen a regény elbeszélője, aki nem tudja feldolgozni a háborúban tett szörnyűségeket, képtelen elszámolni a saját lelkiismeretével, egy olyan színdarabot néz meg, amely pontosan azokat a jeleneteket mutatja be, amelyek soha sem fognak kitörlni az emlékezetéből: „és a katonaruhás jelenetnél már nem bírta tovább, mert akkor megint egy teherautón találta magát, hóval borított tájon, katonaruhában, és a feladatuk az ellenség tanyák »megtisztítása« volt, legalábbis ezt mondták nekik, ami a gyakorlatban viszont úgy nézett ki, hogy előbb szarrá lőtték, majd kifosztották ezeket a tanyákat, vagy fordítva, előbb kifosztották, és azután lőtték szarrá” (59.).

Danyi regényében a harmadik személyű elbeszélőmód találkozik a belső nézőponttal: bár egyes szám harmadik személyben íródik a regény, mégis olyan hatású, mintha énelbeszélést olvasnánk, amit a sűrűn használt gondolta, mondta igék erősítenek. Ezzel egyrészt megteremti a távolságot a narrátor és az olvasó között, másrészt e megoldás lehetőséget nyújt a hosszú körmondatokba bocsátkozásra. A hömpölygő emlékezésben visszatérő motívum a horvát nők megerőszkolása. Egy ilyen esemény során (amikor egy „tisztogatás” alkalmával a narrátor vizelni akar egy ház mögött) Grb, a felettese hátulról szétlővi egy ellenálló nemi szervét. Ettől az elbeszélőnek elakad a vizelete, a háború után sem tud se nyilvánosan, se egyedül üríteni. A kasztrálás motívuma így végighúzódik az egész regényen, a traumatikus emlékezet a testi emlékezet szintjén is megjelenik. A főhős többé képtelen az egyszerű biológiai szükségletek ellátására (az említettekén túl a belek háborgásának leállításával vannak problémái), továbbá az egész élete sérült. Nem tud újra beilleszkedni a hétköznapi világba, nehezen megy emberek közé, a valós eseményeket újra és újra megszakítják a háború emlékei – ezért sem egy megszokott állásban helyezkedik el, hanem a dögeltakarítóknál vállal munkát.

Úgy érzem, nagyon találó a cím, hisz azon felül, hogy az elbeszélő munkakörét jelzi, nagyban reflektál a kilencvenes évek háborúiban a horvát falvak „megtisztításáért” felelős katona életére. Mert bármennyire is szeretne, nem tud kiszakadni ebből a szerepből. Az út menti elhullott/elgázolt állatok összekaparása jelképezi és emlékezteti a hátralevő életében mindarra a borzalomra, amit a hazáért, parancsra

cselekedett. És hogy melyik hazáért? Örök dilemma a határon túli magyarságnak, hogy akkor most melyik az ő hazájuk. Állandó identitáskérdés, hogy milyen nemzetiségűnek vallhatják magukat, magyarnak, szerbnek, jugoszlávnak. Részt vehet-e egy magyar nemzetiségű a szerbek és horvátok közti háborúban? Mert kellett, a hatóság nem válogatott a behívókkal. Erre a megválaszolhatatlan kérdésre Danyi két helyen reflektál, számon kéri, úgymond, a sorsot: „ráadásul kezdte úgy érezni, hogy megint neki kellene tekintettel lennie valaki más nemzeti érzékenységre, de vajon megfordult-e bárki fejében, legalább egyszer ebben a rohadék életben, hogy a szerbek és a horvátok, miközben egymást gyakták, egyúttal az ő életét is alaposan elkúrták, noha tulajdonképpen nem sok köze volt az egészhez, legfeljebb csak annyi, hogy a sors különös játéka folytán jugoszlávnak született, jobban mondva úgynevezett »jugoszláviai magyarnak«, amihez viszont megint csak nem sok köze volt, mivel ez meg egy másik, egy korábbi háború következtében alakulhatott így” (114.). Pár oldallal előbb pedig a háború teljes értelmetlenségére világít rá: „eleinte persze ő is azt hitte, hogy ők a legtökösebb legények, és hogy a háború nem más, mint a házak szétlövése és az asszonyok seggbe kúrása, a feladatuk az ellenséges tanyák megtisztítása volt, és ők mindent megtettek, hogy a lehető leghatékonyabban teljesítsék a feladatot, de az igazság az, hogy tulajdonképpen soha nem is kérdezték meg tőle, hogy akar-e háborúzni a horvátokkal, a bosnyákokkal vagy a siptárokkal, és különben is, akkor még úgynevezett »jugoszlávok« voltak mindannyian, szóval az első napon kellett volna faszokat rajzolni a tankokra, mert így utólag már teljesen hiábavaló és felesleges” (104.).

Ezt a hiábavalóságot Sirbik az „elbaszott nemzedék” szemszögéből mutatja be. A legtöbbször egyes szám első személyben megszólaló elbeszélőjének becsületbeli ügye, hogy hazájával törődjön, mert ő annak Jugoszláviát tekinti az összes néppel együtt. Ezért is tér haza Magyarországról, ám mielőtt elköteleződne a harc mellett, hosszú, a regényben dőlten szedett eszmefuttatásokba bocsátkozik. „Nem fizikailag, hanem szellemileg szűntek meg a részletek, a történések, a semmittevés és hiábavalóság érzése maradt a háború, a túlélés ideje alatt. Túlsúlyos és könnyű lett egyszerre minden, elodázhatatlanul és végérvényesen.” (35.) Mivel a traumatikus emlékezet működésmódja eltér a mindennapitól, az emlékek váratlanul, fragmentáltan törnek fel, ezért nem meglepő, hogy a regény cselekménye sem lineáris, az események nincsenek időrendbe rendezve, csak az emlékek töredékét látjuk. Pontosan a semmittevés és a hiábavalóság között ingadozik, végtelen delíriumos bulik, bandába verődés és verekedések, ingázás a vajdasági és magyarországi városok között, közben felmerülnek a gyerekkori történetek. Mindenből töredékeket kapunk, mindennel csak érintőlegesen foglalkozik. Ezekből a történetekből a kilátástalanság és a tehetetlenség árad. Egyetlen kitérési lehetőség van, el kell menni katonának. „Azt mondja Pite, hogy szégyen, baszd meg, ha nem mész el katonának, ki látott még ilyet, megbélyegeznek és gyáva nyúlnak tartanak majd egész életedben, nem beszélve arról, hogy mit mesélsz majd a gyerekeknek, főleg ha ne adj’ isten fiú lesz, majd amikor a haverok mind mesélik a sztorikat, akkor te mit mondasz, hogy otthon verted a faszod, hogy a komandant bokáját fogtad, úgy könnyörögtél, hogy ne kelljen menned.” (98.) Egyrészt az effajta társadalmi nyomás, a besorozás és házról házra járás indítja el a narrátort a háború felé, másrészt pedig

a saját lelkiismerete. Ami ismét része az olvasó megzavarásának, hiszen egy helyen azt meséli el a főszereplő, hogy azért kell katonának mennie, mert nem teljesítette megfelelően a civil szolgálatot (136.), majd több fragmentumban is arról számol be, hogy önként jelentkezett, mert a főiskolát sem tudja fizetni. (153.)

Mindkét regényre jellemző a háború elbeszélhetetlensége, feldolgozhatatlansága. Sirbik regényében olyan szókapcsolatok idézik meg a borzalmakat, mint az égett hús szaga, a fémes íz a szájban, a bombázások. Danyinál leginkább a(z) (nemi) erőszak jeleníti meg a háborút, ő inkább az emlékezéssel játszik. Konkrét csatákról, a harctéren megélt eseményekből egyik esetben sem láthatunk semmit, viszont a sejtetés annál nyomasztóbbá teszi a regények hangulatát. A háború teljesen elidegeníti az embereket, ami a *St. Euphemiában* ki is mondatik: „Jenki, mi vagyunk a győztesek, magunkat kell legyőznünk, az emberi mivoltunk győzetett le, állatokká váltunk, Jenki, te sem lehetsz kivétel, nem maradhatsz ember, mit képzelsz magadról, hogy maradhatsz ember a farkasok között, itt nincs idő arra, hogy ember legyél.” (163.)

Nagyon izgalmas az az egybeesés, hogy Danyinál és Sirbiknél is az emberség utolsó mentsvárát a kutyák jelentik. Háborúban az ember nem gondolkodik, megpróbál túlélni. Ha rálőnek, ő visszalő, ha parancsot kap, teljesíti, vagy ő is meghal. Az emberek tárgyakká válnak, nincs személyiségük, nincs arcuk. Csak ellenség van. Sirbik regényében az elbeszélő előbb visszaemlékezik arra, hogy a katonák az éhezés küszöbén kutyákat próbáltak becserkészni, hogy azokat megegyék. Az ártatlan, sokszor boldog állatok befogása nagyon lélekölő a narrátor számára („feküdnék inkább én is akár lógó nyelvvel”, 164.), mivel a bombázások előtt a kasszárnyában hozzásegődő németjuhászt gondjaiba veszi. Kimentette a marakodó kutyák közül, enni adott neki. A háború fejtelenségében egyszerre törődni kezd valakivel, a barátjának, nem pedig bajtársának vagy ellenségnek tekinti. Ez a kutya-ember barátság tartotta benne a maradék emberséget. A kutya halála ezért is rázza meg mélységesen. „[A]z őrjárat során találtam rá a megmeredt testére, szégyen vagy sem, megsirattam, gödröt ástam a puskára csatolható szuronyommal, és eltemettem.” (166.) Danyi regényében szintén egy németjuhász csatlakozik a már dögeltakarítóként dolgozó főhős mellé: „jó volt egy élő állatot érinteni annyi dög után” (252.). Amiket a kutyáról ír, mindig párhuzamba vonható a háborúval: élő állat – nem holt ember, ahogy a dögeltakarító sem feltétlenül az út menti állatok tetemének eltávolítására érhető. A kutyás történet itt is az állat halálával végződik, ami felébreszt egy más, elbeszélhetetlen történetet: „közben megállás nélkül havazott, és mire késő délután hazaért a munkából, a halmot is teljesen belepte a hó, igen, minden bizsonnyal ez a négy-öt évvel korábbi tél jelent meg előtte, és csak ezért látta most a katedrális tornyából fehérnek Újvidéket” (254.). Ezt a korábbi történetet nem ismerjük meg közelebbről, valószínűleg háborús eseményre utal vissza. Danyi regénye tálcán kínálja az allegorikus olvasást, számos esemény utal kimondatlanul is a horvát falvakban elkövetett szörnyűségekre.

A befejezések is nagyon összecsengenek a két regényben. Miben látja a két szenvedő főhős a feloldozást? Mi jelenthet kiutat az emlékekből úgy, hogy ne örüljön bele az ember? Valahogy kézenfekvőnek tűnik megoldásként az öngyilkosság gondolata. De Sirbik elbeszélőjéből hiányzik az erő, az akarat, jobb lenne, ha magától múlna el minden, tűnne el örökre. A csönd, ami a regényre egyáltalán nem